

مطالعه تطبیقی رعایت اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه

در سیره نظامی پیامبر اعظم(ص) و جهان معاصر (قرن بیست و یکم)

منصور کرباسی^{۱*}، سعید منصوری^۲، بهاء‌الدین قهرمانی نژاد شایق^۳

چکیده

حقوق بشردوستانه که به حقوق در جنگ نیز معروف است، به مسئولیت‌ها و حقوق طرفین درگیر جنگ و کشورهای طرف به‌ویژه در ارتباط با افراد غیرنظامی، مجروحان جنگی، اسیران، زنان، کودکان، محیط زیست و غیره می‌پردازد. نتایج مطالعاتی که در سیره نظامی پیامبر اعظم(ص) با استناد به کتب و روایات معتبر در این حوزه انجام شده است نشان می‌دهد که اشتراکات زیادی در اصول حقوق بشردوستانه منتجه از سیره نظامی نبی اکرم(ص) و قرن معاصر وجود دارد، امروزه دشمنان اسلام به دنبال خدشه‌دار کردن چهره‌ی اسلام و پیامبر اعظم(ص) با طرح اتهاماتی چون جنگ‌طلبی و نژادپرستی با تشکیل گروه‌های تروریستی تحت عنوان داعش و ... می‌باشند، در حالی که اسلام اجرای حقوق بشر دوستانه را از مقتضیات و ضروریات دانسته است و پیامبر اسلام نیز خود از عاملین به آن بوده است. امروزه با وجود اهمیت حقوق بشردوستانه نزد کشورهای دنیا، همچنان شاهد نقض اصول بنیادین حقوق بشردوستانه هستیم. لذا هدف از انجام این تحقیق مقایسه رعایت اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم(ص) و عصر معاصر(قرن ۲۱) می‌باشد، این تحقیق از نوع کاربردی و از نظر روشی، توصیفی-تحلیلی و از نظر ماهیت کیفی است. روش جمع‌آوری داده‌ها به‌صورت کتابخانه‌ای و فیش‌برداری از منابع و آثار روایی معتبر می‌باشد. همچنین جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل محتوی کیفی استفاده شده است. نتیجه این تحقیق نشان می‌دهد: علی‌رغم وجود همپوشانی بین اصول بنیادین حقوق بشردوستانه بین‌المللی و اصول حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم(ص) اما در رعایت و اجرای آن اصول در قرن معاصر افتراقات فاحش و غیرقابل انکاری مشاهده می‌شود.

واژه‌های کلیدی: حقوق بشردوستانه، سیره نظامی، جنگ، اصول بنیادین

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، (نویسنده

مسئول): karbasi43@gmail.com

۲. دکترای حقوق خصوصی، استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب.

۳. دکترای تاریخ اسلام، استادیار دانشگاه تهران.

مقدمه

جنگ مهم‌ترین پدیده‌ای است که در طول تاریخ، حیات انسان را به خطر انداخته و جان میلیون‌ها انسان را در درگیری‌های مختلف قومی و قبیله‌ای، ملیتی و جهانی ستانده و هنوز آتش جنگ در برخی کشورها شعله‌ور است. حقوق بشردوستانه (حقوق در جنگ) ناظر به حقوق انسان‌ها در موقعیت جنگ است و هدف آن کمک به قربانیان جنگ و کاهش درد و آلام آن‌هاست. (موسوی بجنوردی، ۱۳۹۳، ۲۳۷)

مهم‌ترین قواعد و مقررات بین‌المللی حاکم بر حقوق بشردوستانه (بعد از جنگ اول و دوم جهانی) طی چهار معاهده‌ی ژنو در سال ۱۹۴۹ میلادی در مورد بهبود سرنوشت مجروحان و بیماران نیروهای نظامی، رفتار با اسیران جنگی و حمایت از افراد غیرنظامی در دوران جنگ، شکل گرفت که در حال حاضر تقریباً تمام کشورها به آن پیوسته‌اند. اما در عصر حاضر شاهد نقض حقوق بشردوستانه در یمن، سوریه، افغانستان، عراق و ... می‌باشیم؛ در حالی که پیامبر گرامی اسلام (ص) ۱۴۰۰ سال قبل در طول ۱۰ سال حکومت خود در مدینه که حدود ۳۴ غزوه و ۸۵ سریه را مدیریت و فرماندهی نموده است همواره سپاهیان خود را امر به رعایت حقوق بشردوستانه و حفظ کرامت انسانی نموده است که مصادیق عملی آن همانند خورشیدی بر سینه‌ی تاریخ بشریت می‌درخشد و در این تحقیق ما به دنبال بیان برخی از آن‌ها می‌باشیم.

بیان مسئله

در جامعه‌ی انسانی از جنگ گریزی نیست و از طرفی برخلاف آنچه که برخی از صاحب‌نظران مسائل سیاسی و حقوقی به آن اعتقاد دارند، جنگ نه تنها موجب اختتام و یا پایان قواعد و مقررات بین‌المللی نمی‌شود بلکه در پاره‌ای از موارد موجب وضع قوانین جدید نیز می‌شود که هدف آن‌ها به نظم کشیدن و یا قانون‌مند کردن رفتار متخاصمات و انسانی کردن جنگ می‌باشد. حقوق در جنگ و یا حقوق بشردوستانه و تلاش‌های منجر به انعقاد و یا وضع چنین قوانینی، معمولاً پس از وقوع جنگ‌های مخرب و خانمان‌سوز که موجب کشتارهای بی‌رحمانه مردم و تخریب اموال و دارایی‌های آنان شده، صورت می‌گیرد. (پورمحمدی، ۱۳۸۵، ۲۴)

اسلام اجرای حقوق بشردوستانه را از مقتضیات و ضروریات دانسته و فقهای اسلامی، با وضع

قاعده (الضرورات تبيح المحظورات) بر همین مطلب صحه گذاشته‌اند. پیامبر اعظم (ص) به عنوان آخرین پیام‌آور الهی در عصر جاهلیت که به راحتی حقوق انسان‌ها زیر پا نهاده می‌شد و به خاطر بهانه‌های واهی دست به شمشیر برده و خون هم‌نوعان خود را می‌ریخته و بیشترین زمان خود را در طول سال به جنگ و خونریزی، چپاول و غارت می‌پرداختند، به منظور حفظ کرامت انسانی و اتمام فضایل اخلاقی مبعوث گردید. در حالی که امروزه معاندین اسلام به طرق مختلف به دنبال خدشه‌دار نمودن چهره‌ی اسلام و پیامبر (ص) و جنگ طلب قلمداد کردن آن می‌باشند.

همچنین در عصر حاضر در جوامع بین‌المللی توجه زیادی به حقوق بشردوستانه می‌شود و سازمان‌ها و نهادهای گوناگونی در پی اجرایی کردن اصول بنیادین حقوق بشردوستانه بین‌المللی در دنیا هستند اما مکرر شاهد نقض این حقوق توسط قدرت‌های استعماری و مدعیان دروغین آن می‌باشیم. لذا مسئله اصلی این تحقیق بررسی چگونگی رعایت اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم (ص) و عصر معاصر از طریق انجام یک مطالعه تطبیقی در این حوزه می‌باشد.

اهمیت و ضرورت

دشمنان اسلام در طول تاریخ همواره با طرح شبهه‌اتی مانند عدم رعایت حقوق بشردوستانه، خشونت، جنگ‌طلبی، نژادپرستی، تخریرگرایی، سلب آزادی و ارزش‌های اخلاقی و ... سعی در مخدوش نمودن چهره اسلام و نحوه توسعه آن در جهان داشته و امروزه با تشکیل گروه‌هایی مانند داعش، النصره، القاعده و ... با پرچم اسلامی (لا اله الا الله و محمد رسول الله) به جنایات فجیعی دست می‌زنند و با استفاده از مدرن‌ترین ابزارهای تبلیغاتی و رسانه‌ای و بیشترین شبکه‌های ماهواره‌ای و فضای مجازی آن را به افکار جهانی القاء نمایند و اگر چنین تحقیقی انجام نشود چه‌بسا بیشتر مردم دنیا که خبری از اسلام و اهداف عالی‌ه انسانی آن ندارند، آن را باور کنند. در حالی که اسلام دین رحمت و مغفرت بوده و به دنبال رهایی انسان از چنگال ظلم و جور، جهالت و ظلال و مبارزه با طواغیت زمان می‌باشد.

در این میان رعایت حقوق بشردوستانه و رعایت حقوق زنان، کودکان، افراد پیر و ناتوان و... در شرایط جنگ نکته بسیار مهمی است و شناخت ابعاد و جایگاه آن در سیره نظامی پیامبر از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در دنیای امروز عدم به‌کارگیری سلاح‌های نامتعارف و مخرب،

حمایت از زنان و کودکان، احترام به حقوق سالمندان و افراد ناتوان و... بهصراحت در مقررات بین‌المللی آمده است ولی به‌درستی اجرا نمی‌شود.

اهداف

هدف کلی

مطالعه تطبیقی رعایت اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم(ص) و عصر معاصر.

اهداف اختصاصی

۱. تبیین رعایت حقوق بشردوستانه در سیره‌ی نظامی پیامبر اعظم(ص).
۲. تبیین رعایت حقوق بشردوستانه در مهم‌ترین جنگ‌های قرن بیست و یکم.

سؤال اصلی

رعایت اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم(ص) در مقایسه با عصر معاصر چگونه است؟

سؤال‌های فرعی

۱. مصادیق رعایت حقوق بشردوستانه در سیره‌ی نظامی پیامبر اعظم(ص) کدام‌اند؟
۲. رعایت حقوق بشردوستانه در مهم‌ترین جنگ‌های قرن بیست و یکم چگونه بوده است؟

تعریف واژگان کلیدی

حقوق بشردوستانه

تعریف لغوی: ۱. حقوق جمع حق بوده که به معنی راست کردن سخن، درست کردن وعده، یقین نمودن، ثابت شدن، غلبه کردن به‌حق، موجود ثابت و نامی از اسامی خداوند متعال (دهخدا، ۱۳۷۷، ۹۱۴۲).

۲. واژه بشردوستانه عبارت است از هر چیزی که برای نوع بشر به طور عموم یا برای گروهی از مردم در شرایط خاص مفید باشد و احترام به بزرگی فطری انسان را تضمین کند (ملکزاد و فرید، ۱۳۸۷، ۳۶).

تعریف تخصصی

حقوق بشردوستانه عبارت است از مجموعه قوانین و مقرراتی که هدفش تعیین حقوق انسان‌ها در زمان جنگ و دراثنای تخاصمات مسلحانه است؛ به سخن دیگر حقوق بشردوستانه تنها مربوط به بحبوحه درگیری مسلحانه است و فقط شامل حمایت از گروه‌های خاصی از اشخاص همچون زخمی‌ها، بیماران و اسرای جنگی و نیز شهروندان و غیرنظامیان می‌شود (محقق داماد، ۱۳۸۳، ۶۶).

سیره نظامی

تعریف لغوی

۱. سیره از کلمه‌ی «سیر» به معنای رفتن است و خود کلمه سیره به معنای روش و رفتار و سنت و طریقت و هیئت می‌باشد (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۶، ص ۳۹۹).

۲. راه، روش، سنت و داستان را سیره می‌گویند (عبدالله، ۱۳۸۰، ص ۱۸۸).

تعریف تخصصی

در اصطلاح وقایع‌نگاران اسلامی، به شرح حال دوره زندگی پیامبر اسلام (ص) «سیره» اطلاق می‌شود. گفتار و کردار پیامبر (ص) و فرمان‌هایی که در زمان صلح و جنگ یا متارکه صادر می‌فرموده‌اند و مجموعاً شامل سنت ایشان می‌گردیده به معنای خاص کلمه، سیره پیامبر نامیده شده است (مصطفی سقاء و همکارانش، ۱۳۸۹، ۲۳).

جنگ

تعریف لغوی

۱. نبرد، پیکار، رزم، آورد، زد و خورد و کشتار میان چند تن یا میان سپاهیان دو کشور (عمید زنجانی، ۱۳۶۶، ۵۶).

۲. هرگونه درگیری خصمانه با قصد ساقط کردن و از میدان در کردن حریف را جنگ می‌گویند (نوروزی، ۱۳۸۶، ۲۸۶).

تعریف تخصصی

هدلی بال جنگ را خشونت سازمان‌یافته می‌داند که دو یا چند کشور علیه همدیگر انجام می‌دهند. این تعریف، جنگ‌های داخلی را در بر نمی‌گیرد. کلاو زوتیس معتقد است جنگ، به‌کارگیری حد‌اعلای خشونت در راه خدمت به دولت یا کشور است. البته همه جنگ‌ها در راه خدمت به دولت و کشور صورت نمی‌گیرد. در مجموع، به نظر می‌رسد تعریفی که کوئینی از جنگ ارائه می‌دهد، جامع‌تر از تعریف‌های بالا باشد. وی می‌گوید:

جنگ هنر سازمان دادن و به کار گرفتن نیروهای مسلح برای انجام مقصود است (نخجوان، ۱۳۱۷، ۱۷).

اصول بنیادین

تعریف لغوی

۱. چیزی که مبنای چیز دیگر باشد و او را به فرع تزیاید باشد، ریشه، اساس، قاعده، قانون و جمع اصل می‌باشد (مشیری، ۱۳۷۶، ۷۱).

۲. اصول: قواعد، قوانین، پایه‌ها، قواعد و قوانینی که هر علم بر آن‌ها استوار شود در برابر فروع (دهخدا، ۱۳۷۷، ۲۰۸۲).

تعریف تخصصی

به معنی دستورالعمل شارع نسبت به افراد در حالت شک و تردید بدون این‌که در دستور مزبور جهت کشف از واقع ملحوظ باشد. اصل در این معنی در مقابل ظاهر و دلیل و اماره به کار می‌رود. اصل با این معنی را در حقوق جدید فرض قانونی می‌گویند و در فقه آن را اصل عملی می‌گویند (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۷، ۴۸).

روش‌شناسی

این تحقیق از نظر هدف کاربردی و از نظر روش توصیفی-تحلیلی و از نظر ماهیت کیفی است.

مبانی فلسفی روش کیفی از نظام فلسفی تفسیری ریشه گرفته است (برگ^۱، ۱۹۸۹، ص ۳۳). پژوهش‌های کیفی که مبتنی بر پارادایم تفسیری و روش‌شناسی پدیدار شناختی‌اند، بر درک معنای رویدادها توسط افراد تحت مطالعه استوارند. در این حالت نگاه به پدیده‌ها، نگاهی کل‌گرایانه و جامع‌نگر است و دنبال کردن این روش، راهی است برای کسب آگاهی از طریق کشف معانی پدیده‌ها (دنزین^۲، ۲۰۰۰، ص ۲۵).

روش جمع‌آوری داده‌ها در این تحقیق با توجه به موضوع و اهداف مطرح شده به صورت کتابخانه‌ای و فیش‌برداری از اسناد بین‌المللی حقوق بشر دستانه و کتب مغازی و منابع و آثار روایی معتبر می‌باشد و جهت تجزیه و تحلیل در این تحقیق از روش تحلیل محتوی کیفی استفاده شده است.

در بیان روایی و پایایی، بین تحقیقات کمی و کیفی تفاوت وجود دارد. در این مطالعه که به روش تحلیل محتوی کیفی انجام شده است، فرایندها و روش‌های به کار گرفته شده در تعیین روایی و پایایی تحقیق از اهمیت بالایی برخوردار است، همچنین اعتبار منابع استفاده شده نقش مهمی در این رابطه دارند. در این تحقیق از منابع معتبر فارسی، عربی و انگلیسی و همچنین از منابع معتبر روایی مرتبط که بیشتر آن‌ها از منابع جدید و مربوط به دهه اخیر بوده که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به سیره پیامبر اعظم(ص) مربوط می‌شوند، استفاده شده است.

پیشینه و سوابق تحقیق

از جمله پیشینه و سوابق مرتبط که از آن‌ها در این تحقیق بهره‌برداری شده است می‌توان به پژوهش‌های دانشگاهی «بررسی جایگاه حقوق بشر دستانه در اسلام در مقایسه با حقوق بشر دستانه بین‌المللی» (مجاهدی‌فر، ۱۳۸۶)، «بررسی تاریخی حقوق بشر دستانه در جنگ‌های پیامبر(ص)» (مطهری، ۱۳۹۱)، «بررسی تطبیقی مبانی حقوق بشر دستانه در اسلام و مسیحیت» (حسن‌خانی، ۱۳۸۵)، «جایگاه حقوق بشر دستانه از منظر امام خمینی (ره) در دوران دفاع مقدس» (روشن، ۱۳۹۵) و «حقوق بشر دستانه بین‌المللی و اشغال سرزمین‌های

---

۱. Borg

۲. Denzin

ایران در جنگ تحمیلی» (زمانی، ۱۳۷۸) اشاره کرد. هم‌چنین کتاب‌های «حقوق بشر دوستانه در منابع اسلامی و اسناد بین‌المللی» (لطفی و همکاران، ۱۳۹۵)، «حقوق بین‌الملل بشر دوستانه» (ضیایی بیگدلی، ۱۳۹۲)، «حقوق بشردوستانه بین‌المللی رهیافت اسلامی» (محقق داماد، ۱۳۸۳) و «حقوق بشر دوستانه در مخاصمات مسلحانه» (فلک، ۱۳۹۱) کتب مغازی و منابع روایی استفاده شده است.

در موضوع حقوق بشردوستانه و جنگ‌های پیامبر اعظم (ص) تألیفات و تحقیقات زیادی انجام شده که بیشتر به تاریخ و چگونگی وقوع آن‌ها تحت عنوان مغازی پرداخته شده است. لیکن در این تحقیق علاوه بر موارد فوق با بررسی و نقد منابع روایی در خصوص غزوات صدر اسلام به مصداق‌های عینی رعایت حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر مانند آزاد کردن اسرا، رفتار با مجروحان، رفتار با سالخوردگان، زنان، کودکان و برخورد با غیرنظامیان و سکنه شهرهای اشغال شده و ... پرداخته می‌شود. هم‌چنین با نظر به جنگ‌های دوران معاصر به وضعیت اجرایی حقوق بشردوستانه در جهان معاصر (قرن بیست و یکم) نیز پرداخته شده است.

مبانی و مفاهیم نظری

حقوق بشردوستانه بین‌المللی

حقوق بشردوستانه عبارت است از مجموعه قوانین و مقرراتی که هدفش تعیین حقوق انسان‌ها در زمان جنگ و در اثنای تخاصمات مسلحانه است؛ به سخن دیگر حقوق بشردوستانه تنها مربوط به بحبوحه درگیری مسلحانه است و فقط شامل حمایت از گروه‌های خاصی از اشخاص همچون زخمی‌ها، بیماران و اسرای جنگی و نیز شهروندان و غیرنظامیان می‌شود (محقق داماد، ۱۳۸۳، ۶۶).

بر اساس کنوانسیون‌ها و معاهدات و با تکیه بر ماده‌های قانونی موجود در آن می‌توان اصول مشخصی را به عنوان اصول حقوق بشردوستانه مطرح کرد؛ این اصول عبارت‌اند از:

«کرامت انسانی، اصل ضرورت، اصل تناسب، اصل محدودیت، اصل منع ایجاد درد و رنج بیهوده، اصل تفکیک، اصل احتیاط و پیشگیری و اصل انصاف، وجدان و فطرت انسانی (اصل مارتنس)». باید توجه داشت که این اصول در حقیقت برآمده از روح کنوانسیون‌ها و معاهدات و

ماده‌های قانونی هستند (امامی، ۱۳۹۵، ۱۱۴).

حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم(ص)

قرآن کلام وحی و قانون زندگی اسلامی و سنت پیامبر اعظم(ص) به‌عنوان الگوی واقعی اسلام (کان خلقه قرآن) بیانگر این حقیقت است که در اسلام اصالت با صلح است نه جنگ و جنگ تنها به‌منظور دفاع از حیثیت و کیان جامعه اسلامی و حقوق مسلمانان در مقابل تهاجم دشمن مجاز شمرده شده است.^۱ قرآن خطاب به پیامبر(ص) می‌فرماید در حین جنگ نیز هرزمانی دشمن پیشنهاد صلح داد بپذیرد^۲ و در صورت جنگ اصول انسانی را رعایت نماید و از حد تجاوز نکنند.^۳ بنا بر نتایج تحقیقات صورت گرفته شده، اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در سیره‌ی نظامی پیامبر(ص) عبارت‌اند از: «اصل کرامت انسانی، اصل ضرورت، اصل تناسب، اصل محدودیت، اصل منع ایجاد درد و رنج بیهوده، اصل تفکیک، اصل احتیاط و پیشگیری، اصل عدالت، اصل حفظ محیط زیست و اصل عفو و بخشش» (کرباسی، ۱۳۹۶، ۲۶۳).

یافته‌ها و تجزیه و تحلیل

با توجه به اصول بنیادین مشترک حقوق بشردوستانه در سیره‌ی نظامی پیامبر اعظم(ص) و قوانین بین‌المللی به بررسی نحوه اجرای این اصول در هر یک از این دو می‌پردازیم:

اصل کرامت

به‌موجب اصل کرامت، انسان بالاتر از حق حیات حق کرامت دارد و خداوند متعال او را تکریم فرموده^۴ و برتری داده است. (جعفری تبریزی، ۱۳۷۰، ۲۸۰) کرامت عبارت از آن است که انسان

۱. اذن للذین یقاتلون بانهم ظلموا و ان الله علی نصرهم لقدیر؛ الذین اخرجوا من دیرهم بغير حق الا ان یقولوا ربنا الله و لو لا دفع الله الناس بعضهم ببعض لهدمت صومع و بیع و صلوت و مسجد یدکر فیها اسم الله کثیرا و لینصرن الله من ینصره ان الله لقوی عزیز. حج ۳۹ و ۴۰
۲. و ان جنحوا للسلم فاجنح لها و توکل علی الله، انفال، ۶۱
۳. و قاتلوا فی سبیل الله الذین یقاتلونکم و لا تعتدوا ان الله لا یحب المعتدین. بقره، ۱۹۰
۴. و لقد کرما بنی ادم و حملناهم فی البر و البحر و رزقناهم من الطیبات و فضلناهم علی کثیر ممن خلقنا تفضیلا. اسرا/ ۷۰

مخلوقی پاک و شریف و عزیز و کامل است، در غیر این صورت حق حیات او بی‌ارزش خواهد بود. کرامت ذاتی است و برای انسان در هر وضعیتی وجود دارد. انسان دارای مناعت طبع است و رتبه‌ای دارد که نباید تنزل کند و به پستی گراید، (هنجی، ۱۳۸۳) و این بدان معنی است که انسان مستحق احترام است چه از سوی دیگران که موظف به رعایت حریم حقوقی او هستند و چه خود او که برای خویشتن قائل به ارزش است.

در سیره‌ی نظامی پیامبر اعظم (ص) ایشان به‌خوبی به چنین امری توجه داشته‌اند. به عنوان نمونه آنجا که می‌فرمایند: «ای مردم! پروردگار شما یکی است و پدر شما یکی. بدانید که هیچ عربی را بر هیچ عجمی برتری نیست و هیچ عجمی را بر هیچ عربی و هیچ سفیدی را بر هیچ سیاهی و هیچ سیاهی را بر هیچ سفیدی، مگر به تقوا»^۱ (مجلسی، ۱۴۰۴، ۳۵۰) و یا آنجا که می‌فرمایند: «(کشته‌ها) را مثله نمایید و طفل و نوجوان و راهب (کسی را که در قله کوهی به تنهایی زندگی می‌کند) نکشید»^۲ (طوسی، ۱۴۰۷، ۱۳۸)، و یا در جایی دیگر بیان می‌دارند که: «از مثله کردن بپرهیزید اگرچه نسبت به سگ گزنده باشد»^۳ (مجلسی، ۱۴۰۴، ۱۷۷) و در روایتی می‌فرمایند: «اگر به فلانی (شخصی واجب‌القتل) دست پیدا کردید او را بکشید و حق ندارید او را بسوزانید کسی حق عذاب با آتش را ندارد مگر خالق آتش»^۴ (ابن منصور، ۱۴۰۴، ۳۴۵) به‌درستی شاهد این موضوع هستیم.

در دوران کنونی در جنگ‌های بسیاری شاهد نقض آشکار اصل کرامت انسانی بوده‌ایم. از جمله در جریان حمله‌ی آمریکا به افغانستان شاهد این موضوع بوده‌ایم.

کشتار قندهار که با نام قتل‌عام پنجوایی نیز شناخته می‌شود، در ساعات اولیه ۱۱ مارس ۲۰۱۲ رخ داد. در این حادثه یکی از گروه‌بانان ارتش ایالات متحده به نام رابرت بیلز، شانزده

۱. یا آیه‌ها النَّاسِ، إِنْ رَبِّكُمْ وَاحِدٌ، وَ إِنْ أَبَاكُمْ وَاحِدٌ، أَلَا لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجْمِيٍّ، وَ لَا لِعَجْمِيٍّ عَلَى عَرَبِيٍّ، وَ لَا لِأَحْمَرَ عَلَى أَسْوَدٍ، وَ لَا لِأَسْوَدٍ عَلَى أَحْمَرَ، إِلَّا بِالتَّقْوَى، إِنْ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقَاكُمْ.
۲. لَا تَمَثَلُوا وَ لَا تَقْتُلُوا وَ لِيَدَا وَ لَا تَمَثَلُوا فِي شَاهِقٍ.
۳. إِيَّاكُمْ وَ الْمَثَلَةَ وَ لَوْ بِالْكَلْبِ الْعَقُورِ.
۴. إِنْ أَخَذْتُمْ فَلَانًا فَاقْتُلُوهُ وَ لَا تَحْرِقُوهُ فَانَّهُ لَا يَعْذِبُ بِالنَّارِ إِلَّا رَبُّ النَّارِ.

غیرنظامی افغان را در ولسوالی پنجوائی ولایت قندهار قتل عام کرد. شش تن دیگر نیز در جریان این حادثه زخمی شدند. نه نفر از قربانیان کودک بودند و یازده تن از آنان از اعضای یک خانواده محسوب می شدند. این گروهبان آمریکایی بعد از قتل عام اجساد را در خانه‌ای به آتش کشید. ۱ مقامات حکومتی افغانستان با محکوم کردن این عمل مجرمانه، آن را «قتل عمد» خواندند. همچنین شورای ملی افغانستان با صدور قطعنامه‌ای، خواستار محاکمه علنی بیلز در افغانستان شد؛ اما وزیر دفاع ایالات متحده، لئون پانتا، با رد این درخواست از سوی مقامات افغانستان، محاکمه سرباز آمریکایی را تنها تحت قوانین نظامی ایالات متحده ممکن دانست. بیلز در ۱۶ ژوئن ۲۰۱۳ در دادگاه آمریکا در ازای ۱۶ فقره قتل عمد به اعدام محکوم نشد و قرار شد تنها سال‌هایی را در زندان بگذراند. او در جریان محاکمه خود اذعان کرد که نمی‌داند که چرا مرتکب این کشتار شده است. اگرچه مقامات ایالات متحده به این نتیجه رسیدند که این قتل‌ها عمل یک فرد بوده است؛ اما یک گروه تفحص پارلمانی افغانستان متشکل از تعدادی از اعضای شورای ملی افغانستان در ۱۵ مارس ۲۰۱۲، به این نتیجه رسیدند که «۲۰ سرباز آمریکایی» در این قتل دست داشته‌اند. هرچند که این ادعا به شدت از سوی واشنگتن تکذیب شد.

جنایت‌هایی که توسط گروه تروریستی داعش که به اقرار رئیس‌جمهور فعلی آمریکا در مبارزات انتخاباتی‌اش توسط خود آمریکا تشکیل شده انجام می‌گیرد، نمایانگر نقض اصل کرامت انسانی است. اقدامات این گروه از حیث جرائم مهم و جدی بین‌الملل از جمله اقدام علیه بشریت، جنایت جنگی، نسل‌کشی و کودک‌کشی، زنده‌زنده سوزاندن انسان‌ها، گردن زدن افراد، تجاوز جنسی به زنان و دختران، فروش زنان و دختران به عنوان برده و قرار دادن فیلم این جنایات در اختیار شبکه‌های مجازی برای ایجاد خوف و وحشت و ارباب بر همه جوامع جهانی و انسان‌ها آشکار است. در هر مورد اسناد بین‌المللی مشخصی وجود دارند و تکلیف نحوه برخورد با مجرمین را مشخص کرده‌اند. که در این خصوص مجامع مختلف بین‌المللی از جمله شورای حقوق بشر سازمان ملل، کمیته بین‌المللی صلیب سرخ یا برخی سازمان‌های معروف غیردولتی بین‌المللی مثل دیده‌بان حقوق بشر در این مورد چندین بار گزارش داده‌اند که داعش مرتکب جنایت‌های

مختلف مهم بین‌المللی شده است.

رفتار داعش با زنان بسیار زشت و قبیح بوده، از جمله اینکه داعش زنان را مورد تعرض قرار می‌داده و به آنان آموزش می‌دادند که در عملیات انتحاری خودشان را منفجر کنند.^۱ برخورد داعش با زنان، در دودسته دیده می‌شود: زانی که به‌ظاهر همفکر و طرفدار این گروهک هستند و گویا برای همکاری داوطلبانه به آن‌ها پیوسته‌اند. اما زنان دیگری هستند که شاید تا یکی دو روز پیش، یک شهروند عادی سوری یا عراقی بودند؛ در مذهب سنی یا شیعی یا حتی ایزدی؛ اما با نازل شدن بلای خانمان‌سوز داعش بر سرخانه و دیارشان، حالا اسیر دستِ مشت‌ی شبه‌نظامی عجیب و غریب‌اند از چندین ملیت مختلف.

زنان دسته‌ی اول، گرفتار یک فتوای بی‌پایه و ساختگی هستند به نام "جهادنکاح". به این زنان گفته‌شده که اگر می‌خواهند در اجر و پاداش جهادگران داعش شریک باشند و در جهاد آنان سهمی داشته باشند، برای ارضای شهوت سربازان داعش داوطلب شوند و از این طریق به آن‌ها خدمت کنند.

شبه‌نظامیان تروریست داعش که خود را مسلمان واقعی می‌دانند و پرچم لا اله الا الله و محمد رسول الله به دست دارند حتی به قاچاق انسانی، رواج روسپی‌گری و باج‌گیری به عنوان راهی برای درآمدزایی متوسل شده‌اند. داعش از خشونت جنسی به عنوان روشی برای مجازات، تحقیر و کنترل ساکنان محلی استفاده می‌کند و از این راه آسان‌تر می‌شود از آن‌ها اطلاعات دریافت و آن‌ها را بی‌خانمان کرد.^۲ آشکی نیست که آنچه داعشی‌ها بر سرزنان می‌آورند، در هیچ‌کدام از چهارچوب‌های شرعی اسلامی نمی‌گنجد و هیچ توجیه دینی و حتی عقلانی ندارد. بر این رفتار، نامی جز فحشاء نمی‌توان گذاشت. «کسانی که دوست دارند که زشت‌کاری در میان آنان که ایمان آورده‌اند، شیوع پیدا کند، برای آنان در دنیا و آخرت عذابی پردرد خواهد بود، و خدا [است که]

---

۱. خبرگزاری مهر، ۲۶ اردیبهشت، کد خبر ۲۵۸۱۱۱۴، روز بازدید ۱۳۹۶/۶/۴، ساعت ۱۱:۰۰ (www.mehrnews.com)

۱. شیعه نیوز، ۱۹ اردیبهشت، ۱۳۹۴، کد خبر ۸۸۸۳۰، روز بازدید ۱۳۹۶/۶/۴، ساعت ۱۲:۰۰ (www.shianews.com)

می‌داند و شما نمی‌دانید»^۱.

در ۳۰ ژوئیه ۲۰۰۶ (میلادی) در جریان جنگ ۳۳ روزه رژیم صهیونیستی و لبنان (۲۰۰۶) روستای قانا مورد حمله و بمباران نظامیان رژیم اشغالگر قدس قرار گرفت. برخورد دو بمب به یک ساختمان مسکونی چهار طبقه در مرکز روستای قانا به کشته شدن ۵۴ شهروند غیرنظامی از جمله بیش از ۳۷ کودک و زخمی شدن بسیاری انجامید. بسیاری از فقیران و کودکان معلول که قادر به فرار از منطقه نبودند در این ساختمان می‌خوابیدند. خاخام‌های صهیونیست گفتند بر اساس حکم تورات، کشتار مردم در قانا در جنوب لبنان مباح است. چنین حکمی از سوی خاخام-های صهیونیست به خوبی نشان‌دهنده‌ی نقض اصل کرامت انسانی می‌باشد.^۲

در جریان جنگ عربستان در یمن، رژیم سعودی با حمله به مناطق سیار بهداری و آسیب رساندن به کارکنان آن و نقض آشکار ماده‌های ۱۹ و ۲۴ کنوانسیون اول ژنو، موجب آسیب رساندن به مجروحان و زخمیان نیز گردید و به‌این ترتیب به‌صورت آشکارا حقوق بشردوستانه را نقض کرده است.^۳

اصل ضرورت

بنابر اصل ضرورت در جنگ هر متخاصمی تنها می‌تواند تا آن اندازه و به‌گونه‌ای زور را به کار گیرد که برای شکست دشمن ضروری است، بنابراین آنان باید از هرگونه ایراد خسارت نامتناسب با برتری نظامی موردنظر، خودداری ورزند.

در سیره‌ی نظامی پیامبر اعظم(ص) خطاب به حضرت علی(ع) می‌فرمایند: «ای علی، هرگز با کسی جنگ نکن، مگر آنکه ابتدا او را به اسلام دعوت کنی. به خدا سوگند اگر خداوند به دست تو فردی را هدایت کند، برای تو از همه آنچه که خورشید بر آن طلوع و غروب کند، بهتر

۱. نور/ آیه ۱۹

۲. خبرگزاری تسنیم ، ۲۱ تیر ۱۳۹۶، ساعت ۹:۰۰، کد خبر ۱۴۶۲۰۷۷،
(www.tasnimnews.com)

۳. خبرگزاری ایرنا، شنبه ۲۴ مرداد ۱۳۹۴، کد مطلب ۴۶۷۶۹، روز بازدید ۱۳۹۶/۶/۷، ساعت ۱۱،
(www.irna.ir)

است»^۱ (کلینی، ۱۳۶۷، ۲۸) و یا در جایی دیگر می‌فرمایند: «با مردم مدارا کنید و به آن‌ها فرصت دهید و پیش از آن‌که به حقّ دعوتشان کنید بر ایشان متازید؛ زیرا که اگر مردمان روی زمین را، از شهرنشین و چادرنشین، مسلمان نزد من آورید خوش‌تر دارم تا زنان و فرزندانشان را [به اسارت] نزد من آورید و مردانشان را بکشید»^۲ (المتقی الهندی، ۱۴۰۱، ۲۱۶) و یا آن‌که فرمودند: «ابتدا آن‌ها را به اسلام دعوت کن و در ادامه فرمودند: اگر یک نفر به دست تو مسلمان شود برای تو از شتران سرخ‌موی بهتر است». (مطهری، ۱۳۹۱، ۱۲) به این ترتیب مشاهده می‌کنیم که پیامبر اعظم (ص) به اصل ضرورت توجه داشتند.

در جنگ آمریکا در افغانستان شاهد یکی از موارد بارز نقض اصل ضرورت هستیم. گزارش کمیسیون مستقل حقوق بشر افغانستان نیز حاکی از نقض قواعد حقوق بشردوستانه در افغانستان بوده و بیشتر تلفات افراد غیرنظامی را به همراه داشته است خصوصاً در سال‌های گذشته که یکی از خونین‌ترین سال‌های جنگ محسوب گردیده و هزاران قربانی داشته است. حملات انتحاری، درگیری‌های زمینی، ترور و قتل، مین‌های کنار جاده و حملات راکتی و حملات هوایی بیشترین تلفات غیرنظامیان را در پی داشته است. لذا لازم و ضروری است که طرفین درگیر و مخالفین مسلح حکومت متوجه مسئولیت خویش باشند و احترام بگذارند به اصول، قواعد و مقررات حقوق بشردوستانه و بدانند که هر نوع تخطی از این قواعد، موجب مسئولیت گردیده و مرتکبان آن قابل تعقیب حقوقی و قضایی هستند. لذا مخالفین مسلح دولت باید متوجه باشند که کشتن افراد غیرنظامی و آسیب رساندن به افراد و اموال غیرنظامی ممنوع بوده و باید به گروگان‌گیری‌ها، ترور و قتل مسافران، کشتن افراد غیرنظامی و امثال آن‌ها، خاتمه دهند و از محاکمه‌های صحرايي اجتناب ورزند.^۳

در طی جنگ سی‌وسه روزهی رژیم صهیونیستی علیه لبنان، آن‌ها به بهانه‌ی نجات دو سرباز

۱. یا علیّ لاتقاتلنّ أحدا حتّى تدعو هو أیّم الله لأنّ یهدی الله علی یدیک رجلا خیر لک ممّا طلعت علیه الشمس و غربت.

۲. تألفوا الناس، و تأنّوهم، و لاتغیروا علیهم حتّى تدعوهم، فما علی الأرض من أهل بیت مدر و لا وبر إلا تأتونی بهم مسلمین أحبّ إلیّ من أن تأتونی بنسائهم و أولادهم و تقتلوا رجالهم.

۳. روزنامه افغانستان، ۲۰ تیر ۱۳۹۶، ساعت ۱۱:۰۰، www.dailyafghanistan.com

رژیم صهیونیستی چنان جنایتی را رقم زدند که مغایر با اصل ضرورت در حقوق بشردوستانه بود. از جمله‌ی این جنایات می‌توان به کشتار وسیع غیرنظامیان، حمله‌ی عمدی و مستقیم به اهداف امدادی و غیرنظامی، استفاده‌ی عمدی از سپر انسانی، عدم رعایت اتخاذ تدابیر حفاظتی درباره حمایت از غیرنظامیان و تخریب گسترده‌ی مناطق مسکونی، اشاره کرد.

اصل تناسب

بنابر اصل تناسب صدمات اتفاقی ناشی از یک حمله در مقایسه با مزیت نظامی مستقیم و قطعی که از آن حمله انتظار می‌رود نباید بیشتر باشد (کنعانی، ۱۳۹۲، ۱۶۹).

پیامبر(ص) می‌فرماید: «اگر به فلانی (شخصی واجب القتل) دست پیدا کردید او را بکشید و حق ندارید او را بسوزانید کسی حق عذاب با آتش را ندارد مگر خالق آتش»^۱ (ابن منصور، ۱۴۰۴، ۲۴۳) و یا در ارتباط با یهودیان اسیر بنی‌قریظه فرموده‌اند: «حرارت روز آفتاب را با گرمی اسلحه برای آن‌ها جمع نکنید، آزادشان بگذارید تا خنک شوند»^۲ (وهبه الزحیلی، ۱۹۹۸، ۴۰۵) و در جایی دیگر بیان می‌کنند: «قومی که غالب شود و از پیروزی خود سوءاستفاده کند برای همیشه مورد خشم خداوند واقع خواهد شد» (الشیبانی، ۱۹۸۵، ۸۵) موارد مذکور از توجه پیامبر اعظم(ص) به اصل تناسب حکایت دارد.

در حمله‌ی امریکا به عراق که به بهانه‌ی خلع سلاح این کشور صورت گرفت، این اصل نقض گردید؛ زیرا این پرسش مطرح می‌شود که آیا ادوات و ابزارهای بکار گرفته شده با هدف حمله که خلع سلاح این کشور از سلاح‌های کشتار جمعی فرضی بود، متناسب است؟ اساساً نیاز به یک حمله گسترده و استفاده از جنگ‌افزارهای مدرن داشت؟ مسلماً هدف، خلع سلاح، تخریب شهرها و اشغال و تصرف ارضی یک کشور را نمی‌طلبد. دولت آمریکا با استفاده از تسلیحات کشتار جمعی در عراق باعث کشته شدن هزاران نفر شد و هم‌اکنون بسیاری از مردم عراق از عوارض ناشی از استفاده آمریکایی‌ها از سلاح‌های شیمیایی و سلاح حاوی اورانیوم غنی‌شده در حمله به کشورشان رنج می‌برند. کارشناسان عراقی بر این باورند تا سه نسل دیگر بعید است که در عراق یک انسان

۱. ان اخذتم فلاناً فاقتلوه و لا تحرقوه فانه لا یعذب بالنار الا رب النار.

۲. لاتجمعوا علیهم حر هذا الیوم و حر السلاح قیلوهم حتی یبردوا

کامل به دنیا بیاید، چراکه اثر اشعه اورانیوم غنی شده که در جنگ با این کشور بر جای گذاشت تا یک قرن باقی می ماند.^۱

در جریان جنگ عربستان در یمن، دولت عربستان به طور مکرر اصول بنیادین حقوق بشردوستانه را نقض می نماید. از جمله این موارد نقض اصل تناسب است. جنگنده های سعودی در حملات به استان صعده در ۱۷ آوریل ۲۰۱۵ در شمال یمن از بمب های خوشه ای استفاده کرده اند. هم چنین استفاده از بمب های شیمیایی سمی در صنعا و هم چنین کشف سلاح ارسالی شیمیایی توسط عربستان سعودی به گروه های تروریستی که در تهیه گاز سمی «سارین» استفاده می شود، به خوبی نشان دهنده نقض حقوق بشردوستانه و اصل تناسب است.^۲

اصل محدودیت

از جمله اصولی که بر حقوق جنگ حاکم است و به منظور حمایت از انسان ها حائز اعتبار و اهمیت است، این است که اگر ضرورت جنگ را که امری غیر انسانی است ایجاب نماید، آن ضرورت باید با محدودیت هایی مقید گردد. اندیشه انسان دوستانه همواره بر آن است تا از میزان سبعیت و وحشی گری در جنگ ها بکاهد و در جهت کاستن از موارد بی رحمی در منازعات حق انتخاب سلاح را محدود ساخته و استفاده از سلاحی که رنج و درد زائد ایجاد می کند را منع می نماید (مجاهدی فر، ۱۳۸۶، ۶۷).

در ارتباط با اصل محدودیت پیامبر (ص) می فرماید: «خانه ای را ویران نسازید و درختی را قطع نکنید، مگر درختی که شمارا از جنگ باز دارد و یا بین شما و مشرکین (متجاوز) مانعی ایجاد کند»^۳ (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ۵۷۴) و یا در ارتباط با عدم کشتار غیر نظامیان می فرماید: «پیران، زنان، اطفال، عابران و رهبانان را که در غارها و بیغوله ها زندگی می کنند به قتل

۱. خبرگزاری تسنیم، ۱۹ تیر ۱۳۹۶، ساعت ۸:۳۰، کد خبر ۱۱۲۰۵۴۲ (www.tasnimnews.com)

۲. خبرگزاری ایرنا، شنبه ۲۴ مرداد ۱۳۹۴، کد مطلب ۴۶۷۶۹، روز بازدید ۱۳۹۶/۶/۷، ساعت ۱۱:۰۰،

(www.irna.ir)

۳. لا تهدموا بیتا و لا تعقرن شجرا یمنعکم قتالاً او یحجز بینک و بین المشرکین.

نرسانید» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۲۵) و یا خطاب به خالد بن ولید می‌فرمایند: «او را بگویند که پیامبر (ص) تو را نهی می‌کند از آن که کودک یا زنی از کافران را بکشی» (ابن هشام، ۱۴۰۴، ۴۵۷). از امام صادق (ع) روایت است که: «پیامبر (ص) از کشتن زنان و کودکان در دارالحرب نهی کرده است مگر آن که آنان وارد کارزار نظامی شوند، حتی اگر آنان وارد جنگ شده‌اند تا آنجایی که می‌توانی مدارا کن و از کشتن آنان پرهیز کن و در این مسئله چیزی تو را نترساند» (الحر العاملی، ۱۴۰۹، ۴۸) به این ترتیب شاهد دقت نظر رسول‌الله (ص) به اصل محدودیت هستیم.

رژیم صهیونیستی در جنگ غزه به‌وضوح حقوق بشردوستانه را نقض کرده است. با توجه به این که منظور از اصل محدودیت این است که استفاده از سلاح‌هایی که آسیب‌های بیش‌ازحد لازم به همراه دارند، ممنوع است. رژیم صهیونیستی از سلاح‌هایی در غزه استفاده کرده که مطابق موازین بین‌المللی نبوده است و اصل محدودیت به‌کارگیری سلاح‌های آتش‌زا را عملیاتی نکرده و بنابراین حقوق بشردوستانه را نقض کرده است.^۲

حملات سنگین نظامی و بمباران‌های مناطق مسکونی و غیرنظامی مردم یمن توسط سعودی‌ها تلفات جانی برای غیرنظامیان و به‌ویژه زنان و کودکان و سالخورده‌گان را در پی داشته است. همچنین تخریب زیرساخت‌های شهری مانند آب و برق و بیمارستان‌های یمن از جمله اهداف سعودی‌ها برای به‌زانو درآوردن مردم یمن بوده است. این آسیب‌ها و تعرضات با اعلامیه شانزدهم سپتامبر ۱۹۲۴ جامعه ملل، در حمایت از کودکان که تحت عنوان «اعلامیه ژنو» تصویب شده و نیز اعلامیه حقوق کودک مصوب بیستم نوامبر ۱۹۵۹، و همچنین اعلامیه مجمع عمومی سازمان ملل متحد در چهاردهم دسامبر ۱۹۷۴، مربوط به حمایت از زنان و کودکان در مواقع بحرانی و مخاصمات مسلحانه و ماده ۷۷ پروتکل نخست الحاقی به کنوانسیون‌های ژنو ۱۹۷۷ در خصوص احترام به‌ویژه نسبت کودکان در برابر هر شکل از حمله «غیرمحرمانه»؛ در تضاد است. به این ترتیب شاهد هستیم که عربستان هیچ‌گونه التفاتی به اصل ضرورت ندارد.

۱. لَا تَقْتُلُوا شَيْخًا قَانِيًا وَلَا صَبِيًّا وَلَا امْرَأَةً وَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أَدْنِيَا لِمُسْلِمِينَ وَأَقْصَاهُمْ.

۲. خبرگزاری دنا، ۱۳۹۳/۵/۴، کد خبر ۱۱۷۹۲۶، روز بازدید ۱۳۹۶/۵/۲۱، ساعت ۱۰:۰۰،

اصل منع ایجاد درد و رنج بیهوده

بنابراین اصل کشورها از به کارگیری جنگ‌افزارها، پرتابه و مواد و روش‌های جنگی ماهیتاً ایجاد-کننده جراحت‌های بیش‌ازحد و صدمات غیرضروری منع شده‌اند.

پیامبر(ص) می‌فرماید: «قومی که غالب شود و از پیروزی خود سوءاستفاده کند برای همیشه مورد خشم خداوند واقع خواهد شد» (الشیبانی، ۱۹۸۵، ۸۵) و نیز در ارتباط با یهودیان اسیر بنی‌قریظه می‌فرماید: «حرارت روز آفتاب را با گرمی اسلحه برای آن‌ها جمع نکنید، آزادشان بگذارید تا خنک شوند.»^۱ (وهبه‌الزحیلی، ۱۹۹۸، ۴۰۵). با ذکر این موارد توجه پیامبر(ص) به اصل منع ایجاد درد و رنج بیهوده را دریافت می‌کنیم.

دولت آمریکا در جریان جنگ با عراق با استفاده از تسلیحات کشتارجمعی در آن کشور باعث کشته شدن هزاران نفر شد و هم‌اکنون بسیاری از مردم عراق از عوارض ناشی از استفاده آمریکایی‌ها از سلاح‌های شیمیایی و سلاح حاوی اورانیوم غنی‌شده در حمله به کشورشان رنج می‌برند. کارشناسان عراقی بر این باورند تا سه نسل دیگر بعید است که در عراق یک انسان کامل به دنیا بیاید، چراکه اثر اشعه اورانیوم غنی‌شده که در جنگ سال ۲۰۰۳ میلادی در این کشور برجای گذاشت تا یک قرن باقی می‌ماند.^۲

در جریان حملات رژیم صهیونیستی به نوار غزه نیز شاهد نقض اصل منع از درد و رنج بیهوده هستیم. بنابر گزارش نشریه لوموند شکایتی درباره استفاده ارتش رژیم صهیونیستی از سلاح فلز متراکم انفجاری^۳ مطرح شده است. برخی کشورهای عربی نیز به آژانس بین‌المللی انرژی اتمی شکایت کرده‌اند که رژیم صهیونیستی در حمله به باریکه غزه گلوله‌هایی را به کار گرفته است که در ترکیب آن‌ها اورانیوم ضعیف شده موجود است. خطر اصلی ناشی از اورانیوم ضعیف شده، مسمومیتی است که ایجاد می‌کند. سم اکسید اورانیوم در هوا پراکنده می‌شود و محیط زیست را آلوده می‌کند. جذب آن به‌ویژه باعث آسیب‌دیدگی کلیه می‌شود. طبق گزارش کمیته تحقیق

۱. لاتجمعوا علیهم حر هذا اليوم و حر السلاح قیلوهم حتی یبردوا.

۲. خبرگزاری تسنیم، ۱۹ تیر ۱۳۹۶، ساعت ۸:۳۰، کد خبر ۱۱۲۰۵۴۲ (www.tasnimnews.com)

۳. Dime

سلاح‌های نوین، نیروهای اشغالگر رژیم صهیونیستی در جنگ غزه سلاح‌های نامتعارف نوین را در قبال جمعیت غیرنظامی به کار برده‌اند. کمیته مزبور نهایتاً به این نتیجه رسیده که رژیم صهیونیستی سلاح‌های انفجاری حاوی ذرات فلزی متراکم، بمب‌های ترموباریک، بمب‌های خوشه‌ای، سلاح‌های حاوی اورانیوم و فسفر سفید و دیگر انواع سلاح‌های نوین را به کار برده است. به این ترتیب شاهد این امر هستیم که رژیم صهیونیستی باعث استفاده از سلاح‌های نامتعارف موجب ایجاد رنج و درد فراوان به ساکنان نوار غزه شده است. (موسوی، ۱۳۹۱، ۳۵)

اصل تفکیک

هدف اصلی حقوق بین‌المللی بشردوستانه این است که طرفین مخاصمه را ملزم نماید تا بین نظامیان و غیرنظامیان تفکیک قائل شود. چنین هدفی مورد قبول همه‌ی نظام‌های حقوقی می‌باشد. و حقوق بشردوستانه موقعی به این هدف نائل می‌شود که در عمل نیز مورد توجه طرف‌های مخاصمه قرار گیرد. بنابراین اصل تفکیک مفهومی جز تمایز ندارد، تمایز میان اهداف نظامی و اهداف غیرنظامی.

در جایی که پیامبر(ص) می‌فرماید: «فرستادگان و گروهان‌ها را نباید کشت»^۱ (حمیری، ۱۳۹۱، ۱۴۱۶) و یا زمانی که می‌فرماید: «مشرکان را بکشید و به پیران و کودکانشان امان دهید» (شیخ حر عاملی، ۱۴۰۴، ۴۸)، و یا زمانی که در ارتباط با کشتن تعدادی کودک توسط مسلمین در جنگ می‌فرماید: «چرا عده‌ای امروز آن قدر ستیزه‌جو هستند که به قتل کودکان دست می‌زنند» (المتقی الهمدی، ۱۴۰۱، ۹۲)، و در جایی دیگر می‌فرماید: «پیران، زنان، اطفال، عابران و رهبانان را که در غارها و بیغوله‌ها زندگی می‌کنند به قتل نرسانید» (مجلسی، ۱۴۰۴، ۲۵) و یا می‌فرماید: «نخل‌ها را مسوزانید، با آب آن‌ها را غرق نکنید و درختان میوه‌دار را قطع نکنید و مزارع را آتش نزنید»^۲ (کلینی، ۱۴۲۱، ۲۹) حکایت از توجه ایشان به اصل تفکیک دارد. رژیم صهیونیستی از زمان تاسیس تاکنون جنایات زیادی را در سرزمین‌های اشغالی فلسطین مرتکب شده است. کشتار، غارت، هتک حرمت زنان، مردان، کودکان، نسل‌کشی، تخریب منازل

۱. لایقتل الرسل و لا الرهن.

۲. لا تحرقوا النخل و لا تغرقوه بالماء، و لا تقطعوا شجره مثمره و لا تحرقوا زرعاً.

و مزارع از این جمله است. رژیم صهیونیستی از ابتدای پیدایش و حضور در فلسطین، در کنار تمام مسائل نظامی و خشونت‌های کار گرفته در برابر مسلمانان سرزمین‌های اشغالی به صورت گسترده به نقض حقوق بشردوستانه نیز پافشاری داشته است. رژیم صهیونیستی بارها به دلیل نقض حقوق زنان در رتبه نخست گزارش حقوق بشری سازمان ملل قرار گرفته است (موسوی، ۱۳۹۵، ۳۴).

در حملات هوایی آمریکا در ۴ مه ۲۰۰۹ به روستایی واقع در ولایت فرات باعث کشتار تعداد زیادی از مردم غیرنظامی افغانستان شد. اگرچه آمارهای انتشار یافته اندکی باهم تفاوت دارند اما همه از تعداد زیادی از کشته‌ها خبر می‌دهند. حکومت افغانستان اعلام داشته است که حدود ۱۴۰ غیرنظامی در بمباران کشته شدند که در میان کشته‌ها، بیشترین آمار را زنان و کودکان تشکیل می‌دهند که به دنبال پناهگاه می‌گشته‌اند. یک کمیسیون مستقل حقوق بشر در افغانستان تعداد کشته‌ها را ۱۱۷ نفر اعلام کرده است. ایالات متحده سبب این حادثه را اشتباهات خود در انجام حمله هوایی عنوان کرد. واشنگتن هم‌چنین گفت: «ناتوانی در تشخیص حضور افراد غیرنظامی و عدم جلوگیری از به حداقل رساندن آسیب‌های ناخواسته، موجب خسارات وارد به غیرنظامیان افغانستانی شده است».

دولت افغانستان اعلام کرده است که در میان غیرنظامیان کشته شده در این حمله، تنها ۲۲ نفر بزرگسال بوده‌اند و ۹۳ قربانی دیگر را کودکان تشکیل می‌دادند. این کشتار غیرنظامیان از سوی ایالات متحده به قدری واضح بوده است که حتی رسانه‌های غربی نیز نتوانستند توجیهی برای آن بیابند. یک رسانه استرالیایی عنوان کرده است که این حمله هوایی را می‌توان «یکی از سنگین‌ترین حملاتی عنوان کرد که تلفات غیرنظامی آن از آغاز اقدام نظامی غرب در افغانستان از سال ۲۰۰۱ کم‌نظیر بوده است»^۱.

اصل احتیاط و پیشگیری

بر اساس این اصل می‌بایست احتیاط و پیشگیری لازم صورت بگیرد تا از کشته شدن و آسیب دیدن بی‌دلیل دیگران جلوگیری به عمل آید.

پیامبر(ص) خطاب به حضرت علی(ع) می‌فرمایند: «ابتدا آن‌ها را دعوت کن و یا به آن‌ها اعلام کن تا جنگ غافلگیرانه نباشد.» (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ۲۰۷). حضرت علی(ع) درباره نحوه‌ی آغاز کردن جنگ توسط رسول‌الله(ص) می‌فرمایند: «رسول خدا(ص) پیش از هر جنگی دستور می‌داد شعار جنگ را اعلان کنی (و ناگهان هجوم مبرید) و باید شعار شما یکی از اسم‌های خدا باشد»^۱ (ابن حیون، ۱۴۰۵، ۲۷۰). امام صادق(ع) نیز می‌فرمایند: «رسول خدا به هیچ گروهی شبیخون نزدند.»^۲ (کلینی، ۱۳۶۳، ۲۸). به این ترتیب شاهد رعایت اصل احتیاط و پیشگیری از جانب پیامبر اسلام(ص) هستیم.

در ۳۰ ژوئیه ۲۰۰۶ (میلادی) در جریان جنگ ۳۳ روزه رژیم صهیونیستی و لبنان روستای قانا مورد حمله و بمباران نظامیان رژیم اشغالگر قدس قرار گرفت. برخورد دو بمب به یک ساختمان مسکونی چهار طبقه در مرکز روستای قانا به کشته شدن ۵۴ شهروند غیرنظامی از جمله بیش از ۳۷ کودک و زخمی شدن بسیاری انجامید. بسیاری از فقیران و کودکان معلول که قادر به فرار از منطقه نبودند در این ساختمان می‌خوابیدند. خاخام‌های صهیونیست گفتند بر اساس حکم تورات، کشتار مردم در قانا در جنوب لبنان مباح است.^۳

در جریان جنگ آمریکا در افغانستان طی دو روز بمباران نیروهای آمریکایی به روستایی در نزدیکی شهرستانی از توابع هرات، دست کم ۴۲ نفر، از جمله زنان و کودکان، قتل‌عام شدند. علاوه بر این مقامات افغانستان اعلام کردند که این بمباران ۱۰۰ خانه را ویران کرد و حدود ۱۶۰۰ نفر بی‌خانمان بر جای گذاشت. در پاسخ، نیروهای ویژه آمریکایی ادعا کردند که آن‌ها در حال مبارزه با نیروهای طالبان در این منطقه بوده‌اند. حامد کرزای، رئیس‌جمهور وقت افغانستان با ابراز خشم خود و مردم افغانستان نسبت به این کشتار گفت: «ما وقتی که نیروهای ائتلاف بین‌المللی و

---

۱. ان رسول... صلی... علیه و آله امر باعلان الشعار قبل الحرب و قال لیکن فی شعارکم اسم من اسماء... ا...

۲. ما بیت رسول... صلی... علیه و آله و سلم عدواً قط.

۳. خبرگزاری تسنیم، ۲۱ تیر ۱۳۹۶، ساعت ۹:۰۰، کد خبر ۱۴۶۲۰۷۷،

سربازان ناتو جان خود را از دست می‌دهند و یا زخمی می‌شوند، بسیار متأثر می‌شویم... این دردها ما را آزار می‌دهد؛ اما ما مردم افغانستان هم مانند آن‌ها انسان هستیم.» این بار واشنگتن به جای توجیه جنایت خود، سیاست‌های انکار را در پیش گرفت. سخنگوی پنتاگون، سرهنگ جرمی مارتین، گفت: «ما از اتهامات آگاه هستید، اما هیچ‌گونه اطلاعات موثقی را از طریق کانال‌های عملیاتی برای حادثه دریافت نکرده‌ایم.» وی همچنین افزود: «ما همه اقدامات لازم را برای کاهش تلفات انسانی اتخاذ کرده‌ایم.»

جدول ۱

اصل کرامت انسانی	۱
یکی دانستن تمامی مردم از همه نژادها؛ منع از مثله کردن، منع از تعذیب با آتش، منع از کودک کشی، منع از تجاوز و کشتن زنان.	سیره نظامی پیامبر(ص)
کشتار فندهار(کشتن کودکان و غیرنظامیان و سوزاندن اجساد آن‌ها) توسط گروه‌های آمریکایی در جریان جنگ افغانستان. نسل کشی و کودک کشی، زنده‌زنده سوزاندن انسان‌ها، گردن زدن افراد، تجاوز جنسی به زنان و دختران، فروش زنان و دختران به عنوان برده توسط داعش. مباح دانستن کشتار مردم در قانا توسط خاخام‌های صهیونیست. نقض رفتار انسانی با اسرای جنگی توسط رژیم سعودی در جنگ یمن.	جهان معاصر(قرن ۲۱)
اصل ضرورت	۲
دعوت به صلح پیش از جنگ، تشویق به برقراری صلح و دوری جستن از جنگ کردن، جنگ تنها در مواقع ضرورت.	سیره نظامی پیامبر(ص)
بهانه ساختن گروه‌های تروریستی و حمله آمریکا به افغانستان و به کارگیری زور بیش از حد ضرورت. حملات گسترده‌ی رژیم صهیونیستی در جریان جنگ سی‌وسه روزه به لبنان به بهانه‌ی نجات دو سرباز اسیر رژیم صهیونیستی و به کارگیری زور بیش از حد ضرورت.	جهان معاصر(قرن ۲۱)
اصل تناسب	۳
تناسب در میزان مجازات و جرم صورت گرفته، منع از آزار بیش از حد. تهدید به مورد خشم خداوند قرار گرفتن در صورت عدم رعایت تناسب.	سیره نظامی پیامبر(ص)
استفاده آمریکا از سلاح‌های شیمیایی و بمب‌های حاوی اورانیوم غنی‌شده در جنگ با عراق.	جهان معاصر(قرن ۲۱)

مطالعه تطبیقی رعایت اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه... / ۱۶۳

استفاده عربستان از بمب‌های خوشه‌ای و شیمیایی سمی در جنگ یمن.	
اصل محدودیت	۴
محدود کردن آسیب‌های جنگ و حفظ حقوق غیرنظامیان از جمله گیران، زنان، کودکان و مجروحین و نیز محدود کردن خسارات جنگی از طبیعت و اماکن عمومی و مسکونی	سیره نظامی پیامبر(ص)
استفاده رژیم صهیونیستی در جنگ غزه از سلاح‌هایی که آسیب بیش‌ازحد دارند. عربستان در جنگ یمن از هیچ‌گونه محدودیتی برای کاهش خسارات جنگی استفاده نمی‌کند و اماکن مسکونی و زیرساخت‌های طبیعی را نابود می‌کند.	جهان معاصر(قرن ۲۱)
اصل منع ایجاد درد و رنج بی‌هوده	۵
پرهیز از رنج رساندن بی‌دلیل به اسرا و تندی مردم از عذاب الهی در صورت انجام این کار.	سیره نظامی پیامبر(ص)
استفاده آمریکایی‌ها در عراق از سلاح‌ها و سمومی که موجب بیماری‌ها و رنج‌های فراوان برای مردم می‌شد. استفاده رژیم صهیونیستی از سلاح‌هایی که حاوی اورانیوم ضعیف شده است و دیگر سلاح‌های نامتعارف که موجب بیماری‌ها و درد و رنج بیش‌ازاندازه برای ساکنین نوار غزه می‌شود.	جهان معاصر(قرن ۲۱)
اصل تفکیک	۶
تفکیک میان غیرنظامیان و نظامیان اعم از، کودکان، زنان، پیران، اسرا، فرستادگان، زخمیان، حیوانات، طبیعت و ...	سیره نظامی پیامبر(ص)
کشتار غیرنظامیان فلسطینی توسط رژیم صهیونیستی و حتی مباح دانستن خون آن‌ها طبق فتوای خاخام‌های آن‌ها. کشتار غیرنظامیان افغانستانی به‌خصوص کودکان، در جریان حملات امریکا به روستایی در توابع ولایت فرات.	جهان معاصر(قرن ۲۱)
اصل احتیاط و پیشگیری	۷
پرهیز از جنگ غافلگیرانه، هجوم ناگهانی و شبیخون و لزوم به اعلان جنگ دادن به دشمن.	سیره نظامی پیامبر(ص)
بی‌مبالاتی ارتش رژیم صهیونیستی در جنگ ۳۳ روزه و حملات غافلگیرانه به مردم لبنان. هجوم ناگهانی نیروهای آمریکایی به مردم افغانستان و کشتارهای آنان در طی این جنگ.	جهان معاصر(قرن ۲۱)

نتیجه‌گیری

مقایسه رعایت اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم(ص) با جهان معاصر به‌اختصار با ذکر مصادیق معتبر در جدول زیر انجام شده است.

با توجه به جدول زیر، شاهد آن هستیم که رعایت اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه بین‌المللی

در جهان معاصر ضمانت اجرایی لازم را نداشته و توسط دولت‌هایی که به‌ظاهر داعیه حقوق بشردوستانه را سر می‌دهند به‌راحتی زیر پا گذاشته می‌شود در حالی که حدود ۱۴۰۰ سال قبل پیامبر اسلام(ص) اصول حقوق بشردوستانه را که ریشه در باورهای دینی و اعتقادی مسلمانان و اسلام دارد عملاً در غزوات خود رعایت نموده که در تاریخ و منابع روایی عامه و خاصه نقل شده است. هم‌چنین باید این نکته را نیز در نظر داشت که اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر(ص) شامل سه اصل دیگر نیز هست که حقوق بشردوستانه بین‌المللی از آن محروم هستند که این سه اصل عبارت‌اند از: اصل عدالت، اصل حفظ محیط زیست و اصل عفو و بخشش. اشتراکات و افتراقات اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم(ص) و مجامع بین‌المللی جهان معاصر به شرح زیر می‌باشد:

۱. اشتراکات: اصل کرامت انسانی، اصل ضرورت، اصل تناسب، اصل محدودیت، اصل منع ایجاد درد و رنج بیهوده، اصل تفکیک، اصل احتیاط و پیشگیری و اصل انصاف، وجدان و فطرت انسانی

۲. افتراقات: وجود اصل عدالت، اصل حفظ محیط زیست و اصل عفو و بخشش در سیره نظامی پیامبر اعظم(ص) علاوه بر اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه پذیرفته شده در مجامع بین‌المللی. در انتها به‌صورت مشخص سؤال‌های اصلی و فرعی این تحقیق پاسخ داده می‌شوند.

رعایت اصول بنیادین حقوق بشردوستانه در سیره نظامی پیامبر اعظم(ص) در مقایسه با عصر معاصر چگونه است؟

چنان‌که در این تحقیق به‌طور مفصل بحث کردیم قرآن و سنت پیامبر(ص) دلالت بر این دارند که در اسلام اصالت با صلح است نه جنگ و اسلام دین رأفت و مهربانی و صلح می‌باشد و پیامبر اسلام(ص) هیچ‌گاه آغازگر جنگ نبوده‌اند و اگر در مقام دفاع مجبور به جنگ می‌شدند ابتدا دشمن را به اسلام دعوت می‌کردند و آن‌ها را موعظه می‌کردند و سپاهیان خود را امر به رعایت حقوق بشردوستانه در انحاء جنگ می‌کردند، در حالی که امروزه در جهان معاصر هنوز آتش جنگ در برخی کشورها شعله‌ور است و علیرغم وجود قوانین و قواعد حقوق بشردوستانه بین‌المللی، شاهد نقض مکرر حقوق بشردوستانه هستیم.

مصادیق رعایت حقوق بشردوستانه در سیره‌ی نظامی پیامبر اعظم(ص) کدام‌اند؟

نحوه اجرای حقوق بشردوستانه در سیره پیامبر(ص) در حقیقت نحوه برخورد انسانی پیامبر(ص) با مسائل مربوط به جنگ است که در فهم ماهیت جنگ و مفهوم اخلاق نظامی اهمیت بسزایی دارد. از جمله آداب بشردوستانه‌ی ایشان در هنگام جنگ عبارت بودند از: دعوت به اسلام، پرهیز از آغاز جنگ، تشویق به صبر در رویارویی با دشمن. پس از درگیری نیز ایشان با در نظر گرفتن مواردی چند که مصادیق نحوه‌ی اجرای حقوق بشردوستانه است سعی در احیای حقوق انسان‌ها داشتند؛ این موارد عبارت بودند از: منع نکردن دشمن از نیازهای اولیه انسانی، به حداقل رساندن کشته‌های خود و دشمن، عدم تعرض به مجروحان، اسرا، فراریان و اجساد، عدم تعرض به زنان، کودکان و سالخورده‌گان، عدم خدعه و خیانت.

رعایت حقوق بشردوستانه در مهم‌ترین جنگ‌های قرن بیست و یکم چگونه بوده است؟

در قرن بیست و یکم با وجود این که بعد از جنگ جهانی دوم و فاجعه‌ی هیروشیما و ناکازاکی در قرن گذشته کنوانسیون‌ها چهارگانه ژنو تصویب شد و حقوق بشردوستانه وجهه‌ی بین‌المللی یافت، باز هم شاهد نقض این حقوق از جانب کشورها، و به‌خصوص کشورهایی که داعیه‌ی عمل به آن را دارند، هستیم. حملات و تجاوز رژیم صهیونیستی به لبنان و فلسطین، جنگ آمریکا در افغانستان و عراق و حملات و تخریب‌های گروه‌های تروریستی القاعده و داعش و نیز حملات عربستان به یمن از جمله‌ی این موارد هستند.

پیشنهادها

۱. شفاف‌سازی و رفع ابهام از سه اصل تناسب، ضرورت و تفکیک در اصول بنیادین حقوق بشردوستانه‌ی بین‌المللی.
۲. بررسی رعایت حقوق بشردوستانه در سیره‌ی سایر معصومین.
۳. بررسی مستقل رعایت حقوق بشردوستانه در هر یک از جنگ‌های معاصر.

فهرست منابع

- قرآن مجید، ۱۳۷۳، ترجمه محمد مهدی فولادوند، چاپ اول، نشر دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- ابن حیون، نعمان بن محمد، ۱۴۰۵، دعائم الاسلام، قم، موسسه آل البيت.
- ابن منصور، سعید، ۱۴۰۴، سنن، دار السلفیه
- ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۰۸، لسان العرب، ج ۲ و ۶، بیروت، دار صادر.
- ابن هشام، ۱۴۰۴، سیره النبویه، ج ۴، بیروت، دار المعرفه.
- امامی، مسعود، شوپای جویباری، رمضانعلی، ۱۳۹۵، دانشنامه اسلام و حقوق بین الملل بشر دوستانه، میزان.
- پورمحمدی، نعمت الله، ۱۳۸۵، حقوق بشر دوستانه در جنگ ایران و عراق: مرور رفتار عراق. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه.
- جعفری تبریزی، محمدتقی، ۱۳۷۰، حقوق جهانی بشر از دیدگاه اسلام و غرب، چاپ اول، دفتر خدمات حقوقی بین المللی.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ۱۳۸۷، ترمینولوژی حقوق، تهران، گنج دانش.
- حمیری، عبدالله بن جعفر، ۱۴۱۳، قرب الإسناد، قم، موسسه ال البيت.
- دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۷، لغت نامه دهخدا، ج ۶، چاپ اول، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- سقاء، مصطفی، و همکاران، ۱۳۵۵، مقدمه سیره النبویه ابن هشام، قاهره، دار المعرفه.
- سواری، حسن، ۱۳۹۳، فرهنگها و جهانی شدن قواعد حقوق بشر دوستانه با تاکید بر آسیبها، فصلنامه تحقیقات حقوقی، شماره ۶۸.
- شرفی طراز کوهی، حسین، ۱۳۹۵، حقوق بشر دوستانه بین المللی، انتشارات میزان.
- شیخ حر عاملی، ۱۴۰۴، وسائل الشیعه فی التحصیل وسائل الشریعه، کتاب جهاد، باب ۱۸، حدیث ۲، ج ۱۱، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث.
- شیخ صدوق، ۱۴۱۳، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- الشیبانی، محمد بن الحسن، ۱۹۸۵، کتاب السیر الکبیر، قاهره، دارالکتب المصریه.
- طوسی، ابو جعفر محمد بن الحسن، ۱۴۰۷، تهذیب الاحکام، ج ۶، چاپ چهارم، دارالکتب اسلامیة.
- عمید زنجانی، عباسعلی، ۱۳۶۶، حقوق اساسی و مبانی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، انتشارات امیر کبیر.

کرباسی، منصور، ۱۳۹۶، اصول بنیادین حقوق بشر دوستانه از منظر سیره نظامی پیامبر اعظم(ص) (با تاکید بر منابع روایی).

کلینی، ابوجعفر محمد بن یعقوب، ۱۴۰۷، الکافی، ج ۵، چاپ چهارم، دارالکتب اسلامی.

کنعانی، محمد طاهر، ۱۳۹۲، فلسفه حقوق بشر دوستانه، انتشارات میزان.

مشیری، مهشید، ۱۳۷۶، فرهنگ فشرده زبان فارسی، تهران، نشر البرز.

مجاهدی فر، محسن، ۱۳۸۶، جایگاه حقوق بشر دوستانه در اسلام در مقایسه با حقوق بشر دوستانه بین‌المللی، پایان نامه کارشناسی ارشد.

مجلسی، محمد بن باقر بن محمد تقی، ۱۴۰۴، بحارالانوار، ج ۱۹، بیروت، موسسه الوفاء.

محقق داماد، سید مصطفی، ۱۳۸۳، حقوق بشر دوستانه بین‌المللی، چاپ اول، نشر علوم اسلامی.

مطهری، حمید رضا، ۱۳۹۱، بررسی تاریخی حقوق بشر دوستانه در جنگ پیامبر، فصلنامه تاریخ اسلام، شماره سیزده.

ملکزاد، بنفشه، فرید، محمد محسن، ۱۳۸۷، فرهنگ اصطلاحات حقوق بشر و حقوق بین‌الملل، سازمان بین‌المللی انکشاف حقوق

موسوی بجنوردی، سید محمد، ۱۳۹۳، اسرائیل ناقض حقوق بشر، مجله علوم انسانی.

المتقی الهمدی، علاء الدین علی بن حسام الدین ابن قاضی خان القادری الشاذلی الهمدی، ۱۴۰۱، کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال، چاپ پنجم، بیروت، مؤسسه الرساله.

نخجوان، احمد، ۱۳۱۷، جنگ، چاپخانه فردین و برادر، تهران.

نقیب زاده، احمد، ۱۳۸۳، تاریخ دیپلماسی و روابط بین‌الملل، نشر قومس.

وهبه الزحیلی، ۱۹۹۸، آثار فی الفقه الاسلامی، دمشق، دارالفکر.

هنجی، سید علی، ۱۳۸۳، پیدایش حقوق بشر دوستانه جنگ و جلوه‌هایی از حفظ حیثیت انسانی در رفتار رزمندگان با یکدیگر، مجله تحقیقاتی حقوقی، شماره ۳۹.

Borg, W.R, Gall, M.D, ۱۹۸۹, Educational Research, New York, Longman, White Plains.

Denzin, N, Lincoln, Y, ۲۰۰۰, The Discipline and Practice of Qualitative Research, London, Sage.